

HISTORY OF RESEARCH INSTITUTIONS IN EUROPEAN COUNTRIES FOCUSED ON CENTRAL ASIAN ISSUES

Azamat Raupov

Master's student

Asian University of Technology

Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Central Asia, Europe, oriental studies, research institutions, history, archeology, Russian Empire, Great Britain, Germany, scientific cooperation, expedition, oriental languages, scientific publications.

Received: 30.05.25

Accepted: 01.06.25

Published: 03.06.25

Abstract: This article analyzes the formation, development and current activities of scientific research institutions on the issue of Central Asia in European countries. As a result of geopolitical interest that began in the 19th century, Central Asian studies were formed as a separate field of Oriental studies in Europe. The article discusses scientific societies, expeditions and modern scientific cooperation projects established in countries such as Russia, Germany, Great Britain and France. Today, scientific activity in this area continues between European and Central Asian countries through academic exchanges, joint research and scientific publications.

YEVROPA DAVLATLARIDA MARKAZIY OSIYO MASALASI YO'NALISHIDAGI ILMIY-TADQIQOT MUASSASALARI TARIXI

Azamat Raupov

Magistratura talabasi

Osiyo texnologiyalar universiteti

O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Yevropa, sharqshunoslik, ilmiy-tadqiqot muassasalari, tarix, arxeologiya, Rossiya imperiyasi, Buyuk Britaniya, Germaniya, ilmiy hamkorlik, ekspeditsiya, sharq tillari, ilmiy nashrlar.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yevropa davlatlarida Markaziy Osiyo masalasiga oid ilmiy-tadqiqot muassasalarining shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi kundagi faoliyati tahlil etilgan. XIX asrda boshlangan geosiyosiy qiziqish natijasida Yevropada sharqshunoslik fanining alohida sohasi sifatida Markaziy Osiyo tadqiqotlari shakllangan. Maqolada Rossiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va

Fransiya kabi mamlakatlarda tashkil etilgan ilmiy jamiyatlar, ekspeditsiyalar va zamonaviy ilmiy hamkorlik loyihalari haqida soʻz yuritiladi. Bugungi kunda ham Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlari oʻrtasida akademik almashinuvlar, qoʻshma tadqiqotlar va ilmiy nashrlar orqali bu yoʻnalishdagi ilmiy faoliyat davom etmoqda.

ИСТОРИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ИНСТИТУТОВ В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ПРОБЛЕМАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Азамат Раупов

студент магистратуры

Азиатский технологический университет

Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Центральная Азия, Европа, востоковедение, научно-исследовательские институты, история, археология, Российская империя, Великобритания, Германия, научное сотрудничество, экспедиция, восточные языки, научные публикации.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование, развитие и текущая деятельность научно-исследовательских учреждений в европейских государствах, связанных с центральноазиатским вопросом. В результате геополитического интереса, начавшегося в XIX веке, центральноазиатские исследования как отдельная отрасль востоковедения сформировались в Европе. В статье рассказывается о научных обществах, экспедициях и проектах современного научного сотрудничества, созданных в таких странах, как Россия, Германия, Великобритания и Франция. Даже сегодня научная деятельность в этом направлении продолжается благодаря академическим обменов, совместным исследованиям и научным публикациям между странами Европы и Центральной Азии.

Kirish. Yevropa davlatlarida Markaziy Osiyoga boʻlgan qiziqish uzoq tarixiy ildizlarga ega boʻlib, bu hududning strategik, iqtisodiy va madaniy ahamiyati bu yerda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirgan. Ayniqsa, XIX asrda boshlangan “Buyuk oʻyin” davrida Yevropaning yetakchi davlatlari oʻz manfaatlari yoʻlida nafaqat siyosiy, balki ilmiy tadqiqotlarni ham jadallashtirdilar. Markaziy Osiyo masalalari boʻyicha ilmiy-tadqiqot muassasalarining paydo boʻlishi, ularning faoliyati va hozirgi kundagi ahamiyati mazkur maqolaning asosiy oʻrganish obʻekti hisoblanadi.

Ushbu maqolada Yevropa davlatlarida shakllangan ilmiy markazlar, ularning Markaziy Osiyo bo'yicha olib borgan tadqiqot ishlari, tarixiy manbalar, ekspeditsiyalar va zamonaviy hamkorlik masalalari yoritiladi.

Asosiy qism. Yevropa davlatlarining Markaziy Osiyo hududiga bo'lgan qiziqishi tarixan uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ayniqsa, XIX asrda Rossiya imperiyasi bilan Britaniya imperiyasi o'rtasidagi raqobat — tarixda “Buyuk o'yin” nomi bilan mashhur bo'lgan geosiyosiy kurash — Markaziy Osiyoga bo'lgan ilmiy, harbiy va iqtisodiy e'tiborni sezilarli darajada oshirdi. Bu davrda Yevropa davlatlari ushbu mintaqani nafaqat strategik manzara sifatida, balki boy tarixiy-madaniy merosga ega hudud sifatida ham o'rganishga kirishdilar.

Shu davrdan boshlab Yevropaning turli mamlakatlarida Markaziy Osiyoni o'rganishga qaratilgan maxsus ilmiy ekspeditsiyalar tashkil qilindi. Masalan, Britaniya imperiyasi Hindiston orqali Afg'oniston va shimoliy mintaqalarga agentlarni yuborib, geografik, demografik va siyosiy ma'lumotlar to'plashga harakat qilgan. Rossiya esa O'rta Osiyoga harbiy yurishlar bilan birga ilmiy ekspeditsiyalarni ham uyushtirib, bu hududning xaritalarini tuzish, aholi haqida statistik ma'lumotlar to'plash va madaniy obidalarni o'rganishga katta e'tibor qaratdi.

Bu jarayon Yevropada sharqshunoslik (oriental studies) fanining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Markaziy Osiyoni o'rganish Yevropa olimlari uchun faqat akademik emas, balki siyosiy va iqtisodiy manfaatlar bilan bog'liq ilmiy yo'nalishga aylandi.

XIX asr o'rtalaridan boshlab Yevropada Markaziy Osiyo bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni tizimli olib boruvchi maxsus ilmiy-tadqiqot muassasalari shakllana boshladi. Bu muassasalar asosan tarix, geografiya, etnografiya, arxeologiya va tilshunoslik sohalarida faoliyat yuritdi. Har bir davlat o'z siyosiy manfaatlariga mos holda ushbu yo'nalishlarda ilmiy markazlar tashkil qildi.

Rossiya Markaziy Osiyoga bevosita qo'shni bo'lganligi sababli bu hududni ilmiy jihatdan chuqur o'rganishga alohida e'tibor berdi. Sankt-Peterburgda joylashgan Imperator geografiya jamiyati (основан в 1845 году) bu boradagi yetakchi ilmiy markaz bo'lib xizmat qildi. Jamiyatning “Osiyo bo'limi” aynan Markaziy Osiyo, Kavkaz va Sibir mintaqalarini o'rganishga ixtisoslashgan edi. Bu jamiyat tomonidan yuborilgan ko'plab ekspeditsiyalar O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston hududlarida ilmiy izlanishlar olib borgan.

Germaniya sharqshunoslik maktabining kuchli rivojlanishi bilan ajralib turdi. XIX asrda Berlin universiteti va Berlin Sharqshunoslik jamiyati (Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1845-yilda asos solingan) Markaziy Osiyo tarixiy manbalarini, ayniqsa, fors-tojik tilidagi qo'lyozmalarni tadqiq qildi. Shuningdek, nemis olimlari arxeologik ekspeditsiyalar orqali qadimgi turkiy va buddaviy yodgorliklarni o'rgandilar (masalan, Dunxuandagi tadqiqotlar).

Britaniyada Qirollik geografik jamiyati (Royal Geographical Society) Markaziy Osiyo bo'yicha yetakchi ilmiy markazlardan biri bo'ldi. Bu jamiyat tadqiqotchilarning Hindiston

shimolidan Afg'oniston va Markaziy Osiyo hududlariga kirib borishini ta'minladi. Ayni paytda u yerda to'plangan ilmiy ma'lumotlar London universitetlari va muzeylarida saqlangan.

Fransiyada Sharq tillari va madaniyatlari milliy maktabi (École spéciale des langues orientales vivantes) Markaziy Osiyo til va adabiyotlarini o'rganishga yo'naltirilgan edi. Parijdagi Luvr muzeyi va Milliy kutubxonada saqlanayotgan ko'plab qo'lyozmalar va arxiv hujjatlari bu ilmiy tadqiqotlarning muhim manbai hisoblanadi.

Shunday qilib, Yevropaning turli hududlarida tashkil etilgan ilmiy-tadqiqot muassasalari Markaziy Osiyoni faqat tarixiy va madaniy nuqtayi nazardan emas, balki geosiyosiy va iqtisodiy manfaatlar asosida ham keng qamrovli o'rgandilar. Bu tadqiqotlar keyinchalik Yevropa akademik doiralarda Markaziy Osiyo mavzusining muhim yo'nalish sifatida shakllanishiga sabab bo'ldi.

Natija va muhokamalar: Yevropada tashkil etilgan ilmiy-tadqiqot markazlari tomonidan olib borilgan izlanishlar ko'plab sohalarni o'z ichiga olgan. Bu ishlanmalar Markaziy Osiyoning qadimiy sivilizatsiyalari, tillari, etnografiyasi, arxeologik yodgorliklari va tarixiy shaxslariga oid boy ilmiy materiallar bazasini yaratdi.

Yevropa olimlari Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda, ayniqsa, qadimgi turkiy va fors tillaridagi manbalarni tahlil qilishga alohida e'tibor qaratdilar. Arab, fors va turkiy tarixiy asarlarning qo'lyozmalari o'rganildi, tarjima qilindi va sharhlar bilan nashr etildi. Masalan, Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy, Ibn Sino kabi mutafakkirlarning asarlari fransuz, ingliz va nemis tillariga tarjima qilingan.

Tilshunoslar Markaziy Osiyo xalqlari – o'zbek, qozoq, qirg'iz, tojik va boshqa millatlarning tillarini o'rganib, ularning grammatik qurilishi, fonetik xususiyatlari va tarixiy o'zgarishlari haqida ilmiy maqolalar yozdilar. Yevropa sharqshunoslik maktablarida turkiy tillarni o'rgatish yo'lga qo'yildi. Bu holat ayniqsa nemis va rus tadqiqotchilarining ishlarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Yevropa ekspeditsiyalari Markaziy Osiyoning turmush tarzi, urf-odatlarini, xalq og'zaki ijodi va diniy e'tiqodlarini hujjatlashtirdi. Bu borada Rossiyalik olim V.V. Bartoldning asarlari, nemis tadqiqotchisi A. Grunvedelning buddaviy san'atga oid izlanishlari, fransuz olimi R. Groussetning tarixiy umumlashtirmalari muhim o'rin egallaydi.

Yevropa arxeologlari, ayniqsa, XX asr boshlarida Markaziy Osiyoga uyushtirilgan ekspeditsiyalar orqali qadimgi shaharlar, ibodatxonalar, yozma manbalar, tangalar va boshqa moddiy madaniyat namunalarini o'rgandilar. Xorazm, Buxoro, Samarqand, Termiz kabi qadimiy shaharlarning arxeologik xarobalari va yodgorliklari bu ilmiy ishlanmalar markazida bo'ldi.

Ushbu ilmiy ishlanmalar nafaqat tarixiy bilimlarni chuqurlashtirdi, balki Yevropada Markaziy Osiyo haqidagi stereotiplarni bartaraf etishga, bu hududni sivilizatsiyalar chorrahasi sifatida tan olishga xizmat qildi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Yevropa va Markaziy Osiyo o'rtasidagi ilmiy aloqalar yangi bosqichga ko'tarildi. Sovet Ittifoqi davrida Yevropa davlatlari bilan hamkorlik cheklangan bo'lsa-da, mustaqillikdan keyin Markaziy Osiyo mamlakatlari – jumladan O'zbekiston – Yevropadagi ilmiy muassasalar bilan bevosita aloqalar o'rnatdi. Bu aloqalar bugungi kunda ham faol davom etmoqda.

Bugungi kunda Yevropaning ko'plab ilmiy markazlari – Germaniya, Fransiya, Angliya, Italiya va boshqa davlatlardagi universitetlar – Markaziy Osiyo bo'yicha mutaxassislar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot olib borish va qo'shma ekspeditsiyalar tashkil etish kabi yo'nalishlarda faoliyat yuritmoqda. Masalan:

- Max Planck instituti (Germaniya) antropologiya va tarix bo'yicha Markaziy Osiyo bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib bormoqda.

- SOAS University of London (Buyuk Britaniya) Markaziy Osiyo tillari, madaniyati va diniy tizimlari bo'yicha yetakchi tadqiqot markazidir.

- INALCO (Institut national des langues et civilisations orientales, Fransiya) o'zbek tili va madaniyati bo'yicha o'quv dasturlarni yuritadi.

Ko'plab o'zbekistonlik olimlar aynan Yevropada ilmiy stajirovka o'tash imkoniga ega bo'lmoqda. Erasmus+, Horizon Europe kabi dasturlar bu borada muhim rol o'ynamoqda.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi, O'zbekiston Milliy universiteti, Samarqand davlat universiteti va boshqa ilmiy muassasalar hozirda Yevropaning nufuzli institutlari bilan qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda. Arxeologik sohada ayniqsa Germaniya va Fransiya bilan hamkorlikda qadimiy yodgorliklarda birgalikda qazish ishlari olib borilmoqda. Misol uchun, Termiz yaqinidagi Fayoztepa yodgorligi fransuz olimlari bilan hamkorlikda o'rganilgan.

Xulosa. Yevropaning ko'plab ilmiy jurnallari — masalan, *Central Asian Survey* (Buyuk Britaniya), *Journal of the Royal Asiatic Society*, *Acta Orientalia* (Daniya), *Cahiers d'Asie centrale* (Fransiya) — Markaziy Osiyo masalalariga bag'ishlangan maqolalarni muntazam nashr etib boradi. Bu nashrlar o'zbek olimlari uchun ham o'z ishlarini xalqaro miqyosda e'lon qilish imkonini bermoqda.

Zamonaviy davrda Yevropa va Markaziy Osiyo o'rtasidagi ilmiy hamkorlik nafaqat tarixiy merosni chuqur o'rganish, balki madaniy diplomatiya, ta'lim integratsiyasi va akademik salohiyatni oshirishga ham xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бартольд В.В. *Сочинения*. Том I–IX. — М.: Наука, 1963–1977.
2. Grousset R. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. — Rutgers University Press, 1970.

3. Holzwarth W. (ed.). *The Oasis of Bukhara: History, Culture, and Society*. — Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2013.
4. Hambly G. *Central Asia*. — New York: Facts on File, 1995.
5. Остоев А. *Марказий Осиёни ўрганишда Россиянинг илмий муассасалари фаолияти*. // Шарқшунослик илмий журнали, №2, 2021. — Б. 45–53.
6. Suleymanov A. *Markaziy Osiyo va Yevropa oʻrtasidagi ilmiy hamkorlikning zamonaviy bosqichlari*. // “Ijtimoiy fanlar” jurnali, №1, 2022. — Б. 28–35.
7. Dani A.H., Masson V.M. *History of Civilizations of Central Asia. Vol. I–IV*. — Paris: UNESCO Publishing, 1992–2005.
8. Zemanek, M. *Oriental Studies in Central Europe: A Historical Overview*. // Asian and African Studies, Vol. 23, No. 1, 2014. — P. 5–21.
9. Ларин Б.В. *Очерки по истории русской востоковедческой мысли*. — М.: Восточная литература, 1959.
10. www.soas.ac.uk – SOAS University of London rasmiy veb-sayti. (Oxirgi kirish sanasi: 2025-yil 27-may)